Samardžija, Marko (2002). Nekoć i nedavno. Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika. Rijeka: Izdavački centar.

Kuna, Branko

Source / Izvornik: **Jezikoslovlje, 2002, 3, 253 - 257**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:814129

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Branko Kuna
Sveučilište u Osijeku
Pedagoški fakultet

Samardžija, Marko (2002). ***Nekoć i nedavno. Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika.*** **Rijeka: Izdavački centar.**

Već i naslovom knjige koji čine dva vremenska priloga, od kojih prvi stilogeni i rjeđi oblik *nekoć* priziva davninu, a drugi općeprošireni i svakodnevni *nedavno,* koji tu davninu zapravo niječe i približava autorovu trenutku[1], odražava se narav onoga o čemu je riječ u knjizi, a to je vremenski slijed mijena u hrvatskom standardnom jeziku koji obuhvaća njihove uzroke (unutarjezične i izvanjezične) ali i posljedice, posebice na leksičkoj razini. Samardžijin popis i opis toga dijela jezičnog sustava odnosi se na razdoblje kodificiranja eksplicitne norme u narodnom preporodu pa sve do danas, no u objašnjavanju sustavnih i trajnih pojava ne izostaju refleksije i na starija razdoblja.

Knjigu čini 16 pojedinačnih znanstvenih radova što ih je autor izlagao na kroatističkim i slavističkim skupovima, a koji su razasuti u različitim domaćim i inozemnim časopisima i zbornicima, uglavnom u razdoblju između 1997. i 2000. godine. Tako nastale knjige ponekad prate i ponavljanja određenih teza i bibliografskih podataka, jer riječ je o srodnim tekstovima nastajalim u različitim trenutcima i povodima, no jasan koncept njihova nizanja te jedinstvena bibliografija na kraju knjige to su neutralizirali. Radovi su svrstani u dva odijeljena tematska sklopa, u prvom su obrađene leksikološke teme: internacionalizmi, znanstveno i stručno nazivlje, purizam te promjene što zahvaćaju leksik u četiri sociopolitički oprečna razdoblja: za vrijeme "prve" Jugoslavije, u doba NDH, razdoblje nakon 1945. te od 1990. do danas.

Kada se govori o leksiku, sveprisutno je autorovo motrište da je on, za razliku od gramatičkog sloja, u neprekidnoj vezi s društvenim zbivanjima te se u njemu uvijek mogu naći podatci koji su odraz naravi ili snage društvenih mijena (12. str.), stoga je, uz prozirnost i otvorenost, trajna značajka leksika njegova DRUŠTVENA DIFERENTNOST**.** Promjene u leksiku mogu biti uzrokovane iznutra, jezičnim razvojem, no one su u tom slučaju teže primjetne i neznatne, primjerice značenje riječi *luka,* kao naplavne livade uz rijeku, s vremenom je potpuno potisnulo i zamijenilo značenje mjesta za pristajanje brodova, a prvo se značenje može prepoznati još samo u toponimima (*Oštra Luka*). Izvanjezični uzroci, s druge pak strane, ostavljaju znatno dublji trag,

[1] Kontekstualni okvir, naravno, ključan je za značenje vremenskih priloga.

Jezikoslovlje
3.1-2 (2002)
227-266

među kojima Samardžija izdvaja tehnološki i znanstveni napredak, leksičko posuđivanje te svjesni utjecaj na leksik u sklopu jezičnoga planiranja "u čijem pokretanju i ostvarivanju društvo igra najaktivniju ulogu."[2]

Dva rada u knjizi, koja prikazuju učinke jezičnoga planiranja u sklopu naglašene direktivne jezične politike u dvjema Jugoslavijama obilježene unifikacijskim težnjama za uklanjanjem razlika između hrvatskoga i srpskog leksika, zavrjeđuju posebnu pozornost jer su rezultat objektivnog i analitičnog istraživanja jezične građe u razdoblju o kojem se u novije vrijeme govori često s kvaziznanstvenog ili političkog motrišta , te zbog toga mogu poslužiti kao "pouzdani izvor svima onima koji se… bave hrvatskim jezičnopovijesnim istraživanjima."[3]

Prvi tekst, *Utjecaj sociopolitičkih čimbenika na leksik hrvatskog jezika između 1918. i 1945.*, argumentirano pokazuje kako se zapravo nestajanje razlika između dvaju jezika svodilo na nagli prodor srpskih riječi. Ispočetka, najizravnije se to činilo u novinstvu koje je preuzimalo izvorne tekstove državne telegrafske agencije "Avala": *hartija, podozrenje, spoljnji, zvaničnik…*, a određeni broj postojećih hrvatskih leksema dobiva nova značenja kao što su: *kolovoz, ugao, gas* i sl. Domobransko vojno nazivlje potpuno nestaje i zamjenjuje ga u cijelosti novo: *bataljon, defile, regrut, raport, fišeklije*… a trenutak koji M. Samardžija uzima kao sociolingvističku prekretnicu, kao znak začetka trajne unifikacije hrvatskog jezika u sklopu službene jugoslavenske jezične politike jest pojava "Vidovdanskog ustava" iz 1921. godine koji se objavljuje na ćirilici i latinici, ali ne i na hrvatskom standardnom jeziku. Njime ulazi u uporabu srpsko ustavnopravno i teritorijalno-političko nazivlje *prvostepeni, neprikosnovenost, rasturač*, *oblast, srez…*, a dalekosežne posljedice nastaju njegovim ukorjenjivanjem u školstvu i prosvjeti. Promjena društvenopolitičkog konteksta krajem 30-ih godina koja vrhunac ima u osnutku Banovine Hrvatske odražava se u promjeni svijesti o jeziku te društvena diferentnost kao trajno svojstvo leksika dolazi do izražaja, čemu pridonose Benešićeva *Gramatika* i *Razlike* P. Guberine i K. Krstića. U osvrtu na razdoblje NDH Samardžija[4] tvrdi da se o njemu često pisalo politički tendenciozno ili plošno te su njegova istraživanja na onodobnim tekstovima pokazala kako je stvarna leksička slika bitno drukčija. Posebice se to odnosi na novotvorenice kojih je u jeziku bilo razmjerno malo, oko četrdeset riječi (35. str.), poput: *krugoval, logornik, munjovoz* i sl., ali sliku su iskrivljivali napisi o njihovoj brojnosti jer su u novotvorenice ili tzv. "ustaške riječi" poslije 1945. pojedini autori uključivali riječi koje su u tom razdoblju uzete iz pasiv-

[2] B. Kunzmann-Müller (2001) *Tipovi jezičnih promjena u hrvatskom suvremenom jeziku,* U: Zbornik radova Drugog hrvatskog slavističkog kongresa, Zagreb, str. 512.
[3] Iz recenzije J. Silića s ovitka knjige.
[4] O jeziku iz tog vremena autor je objavio 1993. dvije knjige: *Hrvatski jezik u NDH* te *Jezični purizam u NDH*.

nog leksika, odnosno iz zapostavljene leksičke baštine Stullija, Mažuranića i Užarevića, Šuleka ili Parčića: *brzojav, ozračje, uljudba, mudroslovlje* (...). Tomu su zaboravu u znatnoj mjeri pridonijeli "hrvatski vukovci" koji su spomenute leksikografe i njihovu građu četrdesetak godina prešućivali. Kada je riječ o stvaranju i porabi novih riječi, zaključuje Samardžija, njima su bili skloniji jezikoslovni laici, a u stručnjaka zamjetan je bio znatniji otklon prema novotvorenicama, a to vrijedi i u suvremenosti.

Drugi tekst, *Promjene u hrvatskome leksiku nakon godine 1945.*, potvrđuje uzročno-posljedičnu vezu između društvenih promjena i standardnoga leksika. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata uspostavom socijalističkog uređenja na području NR Hrvatske nastupile su nagle jezične promjene koje su se prvotno odnosile na potiranje jezičnog stanja iz doba NDH, odnosno posebnosti hrvatskoga jezika i to naglašenom internacionalizacijom političkog jezika i valom posuđenica iz ruskog jezika (koji je zaustavljen 1948. nakon rezolucije Informbiroa). Internacionalizacija je isprva zahvatila administrativni i politički stil, ali se brzo proširila i na druge funkcionalne stilove, a najvećim je dijelom bila ideološki uvjetovana: *proletarijat, pionir, reakcionar, revolucionar, sekretarijat* i sl., a kasnije je ona bila trajnim sredstvom uklanjanja razlika između hrvatskoga i srpskog jezika. Jezična su novost brojne pokrate za nazive onodobnih ustanova, organizacija i pokreta čija je učetalost u jeziku javne komunikacije bila velika: *AFŽ (Antifašistički savez žena), NOP (narodnooslobodilački pokret), UDBA* (srpski: *Uprava državne bezb(j)ednosti)*. Sve to dovodi i do njihove apelativizacije i onimizacije, čime one postaju i tvorbena osnova za nastanak mnogih tvorenica i izvedenica: *nopovac, udbaš, udbaški…* Kasnije je taj obrazac samo još nadograđivan i proširivan, posebice nakon 1974. kada ustanove u gospodarskom i političkom životu dobivaju duge nepraktične nazive: SIZ, RSIZ, OUR, SOUR. Govoreći o porabi jezika u tom razdoblju autor se osvrće i na pragmatični aspekt, odnosno ideologyziranost riječi i izraza kojima se mistificira stvarnost ili se njima ublažavaju *trenutne ekonomske poteškoće (=kriza)*, poput *korigiranja (=poskupljenja) cijena, obustave rada (=štrajk).*

Unatoč proklamiranoj ravnopravnosti jezika unutar jugoslavenske federacije nastoji se provesti unitaristički koncept stvaranja "središnjeg jugoslavenskog jezika" u domaćoj i svjetskoj javnosti poznatog pod nazivom srpskohrvatski jezik. Na leksičkoj razini značilo je to što snažnije smanjivanje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika, a Samardžija izdvaja tri temeljna postupka kojima se ta zamisao ostvarivala: prvi je sinonimizacija leksema dvaju jezika - u leksikografskoj obradbi oni se predstavljaju kao jedinice istog leksičkog sustava (*dušik – azot*); posljedica toga je leksička egalizacija koja je značila novi prodor srbizama, a jedan od takvih načina je i prilagodba srpskih riječi ijekavizacijom, čime se istiskuju hrvatske riječi, npr. *snabdjeti, bezbjednost, ubijediti* umjesto *opskrbiti, sigurnost, uvjeriti.* Treći je postupak davanje

prednosti u javnoj porabi leksemima koji bi bili zajednički za oba jezika: *sedmica, teatar* i sl. Promjenom sociolingvističkoga okvira početkom 90-ih godina počele su i nestajati unifikacijske "naplavine", ali isto tako i vraćati potisnute riječi iz tzv. pasivnog leksika: *prosvjed, promidžba, gospodarstvo, dužnosnik, ozračje* i sl., a koje danas govornici doživljavaju uobičajenim i neobilježenim. Zanimljivo je da takve promjene u hrvatskom jeziku srpski lingvisti nazivaju paradržavnim lingvističkim inženjeringom[5] jer imaju za cilj politički ubrzano udaljavanje od srpskog jezika koji za razliku od hrvatskog ostaje nepromijenjen i nema potreba za sustavnim promjenama jezičnog razvoja. Te su izjave zapravo najbolji dokaz ispravnosti i utemeljenosti Samardžijinih istraživanja, stoga su takvi i slični radovi nužni za kroatistiku ali za njih treba znati slavistička i ina međunarodna javnost.

Dva su članka posvećena isključivo internacionalizmima (61.-81. str.), iako se njihova raščlamba daje i u drugim dijelovima knjige. Posuđenice se nalaze već u prvim pisanim tragovima hrvatske pismenosti te ih se zbog njihove starine doživljava kao izvorne riječi (*križ* od lat. *crux*), no već od XV. stoljeća zamjetan je purizam, postojana težnja pisaca i leksikografa za stvaranjem prevedenica i novotvorenica umjesto stranih riječi kako bi se ukupno iskustvo moglo posredovati izvornim riječima. Do početka XIX. stoljeća ta je ponuda, čak i "premašivala komunikacijske potrebe hrvatske jezične zajednice" (64. str.). Hrvatski jezik baštini zaista dugu purističku tradiciju, a kao glavni razlog takvu stanju navodi se kao prvo nepovoljan položaj hrvatskoga jezika u odnosu na susjedne jezike: njemački, mađarski, talijanski i u prošlom stoljeću srpski. Drugi je razlog leži u svojevrsnom paradoksu koji proistječe iz činjenice da su izrazite purističke tendencije u njemačkom i mađarskom naši jezikoslovci koristili kako bi ublažili utjecaj tih jezika na hrvatski. No kada je riječ o suvremenom stanju, ističe Samardžija, prema angloamerikanizmima, koji masovno i brzo pritječu preko sredstava javne poruke, purističke su zahvati sve nemoćniji i neučinkovitiji. Kao glavni razlog tomu navodi se to što one nisu pravodobno ponuđene, a kada se nude pojavljuju se dvostrukosti i višestrukosti – najbolje se to zrcali u računalnom nazivlju, o čemu je u nas već pisala Milica Mihaljević.

U drugom su dijelu knjige pod naslovom *Iz novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika* uvršteni radovi koji se tematski odnose na događaje i osobe koji su dijelom okvira "vanjske" povijesti kao što su: "Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika" iz 1967. godine; koncept jezične i opće politike u Bosni i Hercegovini i hrvatsko jezično pitanje u doba bivše socijalističke Jugoslavije ili "mladoekavska epizoda" (102.) dijela istaknutih hrvatskih intelektualaca s početka 20-ih godina prošloga stoljeća koji su zaneseni idejom jugoslavenskog jedinstva pisali ekavštinom – potvrđeno je to

[5] Među ostalim takve su teze iznijeli na 12. međunarodnom slavističkom kongresu u Krakowu.

filološkom crticom o jeziku pjesnika A. B. Šimića. Posljednja dva teksta predstavljaju prelazak na "unutrašnju"[6] povijest hrvatskoga standardnog jezika te skiciraju promjene gramatičke, pravopisne i pravogovorne norme u XX. st. Unatoč prevratnim promjenama u leksiku toga razdoblja, opisujući slijed gramatičke normativne literature počev od Maretićeve Gramatike (1899.g.) do danas, zaključuje se kako se može govoriti jedino o koncepcijskim i metodologijskim novostima, ali gramatička (morfosintaktička) norma u svom preskriptivnom dijelu ostala je uglavnom nepromijenjena te je ona najpostojanijim dijelom standardnoga jezika. Pravopisna je norma tijekom tog stoljeća doživljavala stalne "redizajne", zbog političkih utjecaja, pri čemu se može govoriti o pravoj inflaciji pravopisnih priručnika, no "u osnovi ona je dobro stabilizirana" (148.) na fonološkom konceptu, tvrdi autor. Fonološka (status dvoglasnika, odnosno određenje alternacija "jata") i posebice pravogovorna norma najlabilniji su dio sustava koji u mnogome odstupa od norme. Odnosi se to na silazni naglaske na nepočetnim slogovima, gubljenje nenaglašene dužine, izostajanje preskakanja naglaska na prednaglasnice, odnosno riječ je o sukobu triju koncepcija, kako kaže Samardžija, tradicionalne novoštokavske norme (od Maretića do *Hrvatske gramatike)*, naglašavanja u zapadnim novoštokavskim govorima (Vukušić) i naglašavanja u urbanim idiomima, ponajprije prestižnom zagrebačkom (Škarić).

U ovoj knjizi Marko Samardžija progovara odmjereno i objektivno, a ne na temelju dojmova, o prožimanju društva i jezika na primjeru odabranih leksičkih i standardoloških tema i procesa na koje su odraz imale često radikalne državno-političke, pravne, kulturne i gospodarske mijene. Radovi u noj dokaz su unutrašnje prilagodljivosti i snage jezika, ali i kakva je sudbina i trajnost izvanjskih, direktivnih (normativnih) nametanja pojedinih jezičnih obrazaca i oblika, *nekoć i nedavno*. Tu sociolingvističku zbirku radova, u kojoj se u svakom njezinom dijelu odražava i povijesni aspekt proučavanih pojavnosti, a s obzirom i na srodna istraživanja u posljednjih desetak godina, može se shvatiti i kao završnu skicu toliko potrebne temeljite i iscrpne povijesti suvremenoga hrvatskog standardnog jezika. Bilo bi iznenađenje kada bi nas autor demantirao u tom predviđanju.

[6] Pojmovi *unutrašnja i vanjska* (jezična) *povijest* preuzeti od S. Damjanovića.